

Ontwikkelingen in de Galenus-studiën

Teun Tieleman
Universiteit Utrecht
t.l.tieleman@uu.nl

Abstract

In this article I provide an overview of the scholarly work done on the voluminous writings of the doctor-cum-philosopher Galen of Pergamon (129–216 CE) since the mid-19th century. In so doing I aim to show ways and means to read and study Galen for those coming to his work for the first time. First, I will discuss the slow process of replacing the *Opera Omnia* edition of Kühn (1821-1833) with state-of-the-art editions, new finds of Galenic works, and the modern language translations that have so far appeared. Next, I will turn to studies of Galen from a philosophical angle, most notably his ideas on knowledge and science and on human nature, then to studies focusing on Galen's medical theories and practices, ending with work done regarding Galen's life and times.

Keywords: Galen, editions of Galen, translations of Galen, philosophy, medicine, biography

1 Inleiding

Carl Gottlob Kühn (1754–1840) was hoogleraar fysiologie aan een van de grootste medische faculteiten van Europa, die van de universiteit van Leipzig. Toen hij besloot een nieuwe *Opera Omnia*-editie van Galenus uit te brengen had hij de belangen van het medisch onderwijs op het oog, niet het historisch of filologisch onderzoek. Als zodanig is zijn monumentale, maar vanwege druk- en andere fouten ook slordige editie (20 delen, 1821-1833) een getuige van Galenus' langdurige invloed op de geneeskunde en de medische praktijk, een geschiedenis die elders in dit themanummer door Saskia Klerk wordt verteld. In de tweede helft van de 19^e en eerste decennia van de 20^e eeuw kwam daaraan een einde door wat de biomedische revolutie

wordt genoemd. Kühn's editie mocht dan monumentaal zijn, zij leek al spoedig voorbestemd voor een toekomst als stoffig monument. Galenus leek hoogstens nog bruikbaar als bron voor historisch onderzoek naar de verloren werken van anderen waaruit hij citeert: filosofen, dichters, etc.

De geschiedenis is anders verlopen: nieuwe, interessante vragen worden aan Galenus' werk gesteld, al komen die niet meer van hoogleraren in de fysiologie maar van een groeiend aantal historici en classici. Toch veranderde Galenus niet in een vloek en een zucht van een medische autoriteit in een voorwerp van historische studie: historici van de geneeskunde, classici en andere wetenschappers vatten pas weer halverwege de 20^e eeuw belangstelling op voor zijn werk, een van de grootste ons uit de klassieke Oudheid overgeleverde corpora. Pas in de jaren 80 van de vorige eeuw kwam het onderzoek naar Galenus in een stroomversnelling. In het hier volgende overzicht wil ik laten zien welke vragen en motieven hierbij een rol speelden. Al doende hoop ik enkele ingangen tot Galenus' werk te tonen voor wie daar nader kennis van wil nemen.

2 De tekst: edities en vertalingen

Kühn was een groot kenner van het klassiek Grieks en hij wist aan welke eisen een filologisch verantwoorde teksteditie moest voldoen. Maar het was een reusachtige onderneming, waarvoor Kühn, meer dan vaak is aangenomen, gebruik maakte van de diensten van medewerkers en geleerde vrienden. Uiteindelijk was zijn *Opera Omnia*-editie een minder grote verbetering ten opzichte van eerdere edities dan beoogd.¹ De 19^e eeuwse Duitse *Althilologie* pakte de handschoen op, met nieuwe edities zoals die van *De opvattingen van Hippocrates en Plato (De Placitis Hippocratis et Platonis)* door Von Müller (1874) en de *Scripta Minora* door Von Müller, Helmreich en Marquardt in de Teubner-reeks (1884-1893). Ook de editie door Helmreich van het grote, zeventien boeken tellende werk *Het nut van de lichaamsdelen (De Usu Partium; twee delen, 1907–1909)* verdient hier een eervolle vermelding. Begin vorige eeuw werd door de Berlijnse hoogleraar Hermann Diels het editie-project *Corpus Medicum* gegrondvest. Dit leidde tot meer Galenus-edities in de *Corpus Medicorum Graecorum-reeks (CMG; er is ook een CML)*.² Het werk, gericht op de vervanging van Kühn door een op moderne principes gebaseerde nieuwe uitgave, verliep echter zeer

1 Voor een genuanceerde beoordeling van Kühns editie, zie Nutton (2002).

2 cmg.bbaw.de/project-office/history.

langzaam en is nog steeds niet voltooid. De in de jaren 30 verschenen delen zijn vaak niet in Nederlandse bibliotheken te vinden vanwege hun geldgebrek in die tijd – met uitzondering van de Buma-bibliotheek in Leeuwarden. De Tweede Wereldoorlog en het feit dat de voor de CMG-reeks verantwoordelijke Berlijnse Akademie der Wetenschappen in Oost-Berlijn, dus in de DDR, terechtkwam, waren ook niet bevorderlijk. Tegenwoordig kan men de delen in open access raadplegen.³ De in de laatste decennia uitgekomen delen hebben ook een vertaling in een moderne taal: meestal Engels, zoals de nieuwe editie van *De opvattingen van Hippocrates en Plato* (door De Lacy; 1978-1984, in drie delen, met beknopt commentaar) of *Prognose* door Nutton (*De Praecognitione, of De Praenotione*, 1979),⁴ maar afhankelijk van de nationaliteit van de editor ook Duits of Italiaans. Dat de serie traag voortschrijdt is inherent aan de aard van het werk, maar is zeker ook te wijten aan het geringe aantal onderzoekers dat beschikbaar is voor het werk aan tekstedities in het algemeen en voor medische auteurs in het bijzonder. Helaas gelden tekstuitgaven onder subsidie-verlenende organisaties als weinig sexy, hoe fundamenteel en, in Galenus' geval, onontbeerlijk zij ook mogen zijn. Toch wordt voortgang geboekt en het tempo lijkt te versnellen. Zo verscheen in 2015 een monumentale editie door Gärtner van de eerste twee boeken *Het herkennen van zieke lichaamsdelen* (*De Locis Affectis*, CMG V. 6.1.1, met vertaling in het Duits).

In de Angelsaksische wereld werkten Philip de Lacy en enkele andere geleerden aan de teksten van Galenus. Maar tot een tegenhanger van het CMG-project kwam het daar niet. De bekende Loeb reeks toonde weinig belangstelling voor Galenus. Lange tijd was Brock's *On the Natural Faculties* (*De Naturalibus Facultatibus, De natuurlijke vermogens*, 1916) het enige werk van Galenus in deze reeks. Meer recente toevoegingen zijn Johnston's en Horsley's *Method of Healing* (*De therapeutische methode*, drie delen, 2011) en Johnston's editie (2016) van *De structuur van de geneeskunde* (*De Constitutione Artis Medicae*), *De geneeskunde* (*Ars Medica*) en *De therapeutische methode, voor Glaucon* (*De Methodo Medendi ad Glauconem*), maar zowel de edities als de vertalingen werden kritisch ontvangen. Niettemin moet de late opleving bij Loeb worden begroet als het zoveelste blijk van de nieuwe belangstelling voor Galenus.

Nog niet zo lang geleden begon in Frankrijk een project gericht op een complete, geannoteerde uitgave van Galenus met Franse vertaling in

3 cmg.bbaw.de/epubl/online/editionen.html.

4 Hoofdstuk 7 van dit werk, in Nuttons editie en vertaling, is te vinden elders in dit themanummer.

de Budé-reeks (2007–). Verscheidene werken zijn inmiddels uitgegeven door vooraanstaande Franse geleerden zoals Jacques Jouanna, Véronique Boudon-Millot en Antoine Pietrobelli, die een grote kennis van Galenus combineren met filologische expertise. Deze vormen nu al een welkome aanvulling op de in de *CMG* beschikbare werken. Daarnaast zijn er ook edities van afzonderlijke werken, zoals die van *De beste arts is ook filosoof* (*Quod Optimus Medicus sit quoque Philosophus*) door Ernst Wenkebach (1934), of *Over voorafgaande oorzaken* (*De Causis Procatarticas*) door Hankinson (*Galen on Antecedent Causes*, 1998).⁵

Bij een zo groot oeuvre als dat van Galenus is de elektronische databank van de Griekse literatuur van de University of California at Irvine, de *The-saurus Linguae Graecae*, een onmisbaar instrument voor wetenschappelijk onderzoek. Het tekstmateriaal wordt noodzakelijkerwijs nog voor een deel aangeboden in de Kühn-editie, maar ook goede latere edities (zoals sommige van de hierboven genoemde) zijn gebruikt en zelfs een recent herontdekt geschrift als *Het vermijden van smart* (zie hieronder) is vertegenwoordigd.

In de Oxford World's Classics serie verscheen een nog steeds veelgebruikte vertaling door Singer van vijftien traktaten (*Selected Works*, Oxford 1997). Singer werkt ook mee aan een ander groot project, de *Cambridge Galen Translations*, onder leiding van Philip van der Eijk, dat uiteindelijk een volledige vertaling van Galenus' werk wil bieden. De twee inmiddels verschenen delen *Psychological Works* (2013) en *On Mixtures (Over mengingen, De Temperamentis*, 2021) bieden naast een vertaling ook veel toelichting in de vorm van voetnoten en inleidingen.

Anno 2021 is 'Kühn' nog steeds niet helemaal onmisbaar, al is de term 'standaard-editie' niet in elk opzicht van toepassing. Editoren van goede latere edities geven wel Kühn-pagina's in de kantlijn, wat Kühn een rol geeft als standaard voor verwijzingen, vergelijkbaar met de Stephanus-editie van Plato of de Bekker-editie van Aristoteles. Maar Kühn liet bepaalde teksten van Galenus buiten zijn editie en was al in zijn tijd niet helemaal volledig (terwijl hij ook *teveel* opnam: pseudo-Galenisch materiaal en zelfs een vervalsing uit de Renaissance, het commentaar op Hippocrates' *Over humoren*: XVI. 1-448 K.). Later kwamen daar nieuwe vondsten bij, vooral van middeleeuwse vertalingen (compleet of fragmentarisch) in het Latijn (vaak via het Arabisch) en in oosterse talen (Arabisch, Syrisch, Hebreeuws, Armeens), waarvan sommige zijn opgenomen in de *CMG*, maar ook elders.⁶

5 Verschenen als *Cambridge Classical texts and Commentaries* 35.

6 Nutton, V en G. Bos, *Galen On Problematical Movements (Cambridge Classical Texts and Commentaries 47)* uit 2011 biedt twee Latijnse vertalingen en een Arabische versie van het werk

Een handig overzicht van edities, uitgaande van Kühn, en vertalingen wordt geboden in twee aanhangsels bij de *Cambridge Companion to Galen* uitgegeven door Hankinson (2008), die ook vele afkortingen (gebaseerd op de traditionele Latijnse titels) introduceerde. Naast Hankinson's overzichten kan men gebruik maken van de lijst van titels en afkortingen in Singer (2013: 429-442), Singer en Van der Eijk (2018: 186-199) of Nutton (2020: 166-174, Appendix), met de werken gerangschikt volgens alfabetische volgorde van de gebruikte afkortingen.

Galenus is een van de weinige klassieke auteurs van wie het werk nog steeds in omvang toeneemt, zoals door de ontdekking in januari 2005 van *Het vermijden van smart* (*De Indolentia*, Περὶ ἀλυσίας) door Pietrobelli in een Byzantijns, dus bij uitzondering ditmaal Grieks, handschrift (Vlatadon XIV, 15^e eeuw). In dit morele traktaat legt Galenus een vriend in Pergamon uit hoe hij erin slaagde om te gaan met het verlies van zijn bibliotheek, collectie recepten en medische instrumenten door een grote brand (in het jaar 192). Los van de morele inhoud bevat het geschrift interessante opmerkingen over Galenus' bibliotheek en het wrede regime van keizer Commodus. De tekst is eerst afzonderlijk uitgegeven in 2007 door Boudon-Millot en later door Boudon-Millot, Jouanna en Pietrobelli in 2010 in de genoemde Budé-reeks. Overigens is een Engelse vertaling (door Nutton) te vinden in het eerste deel van de *Cambridge Galen Translations (Psychological Works)*: zie hierboven), met onder meer nuttige opmerkingen over de hier en daar corrupte tekst. De vondst trok veel aandacht in de academische wereld.⁷ Personen die tot dan toe nooit enige belangstelling voor Galenus hadden getoond, stortten zich op de tekst. Zo'n nieuwe vondst is natuurlijk opwindend en komt niet vaak voor. Toch is het ook goed ons te realiseren dat er nog altijd geschriften van Galenus zijn die al eeuwen toegankelijk zijn, maar nooit goed bestudeerd.

Het Vlatadon handschrift bevat ook een complete tekst van het buitengewoon interessante *Mijn eigen opvattingen* (*De Propriis Placitis*), een geschrift dan tot dan toe alleen in Griekse, Latijnse en Hebreeuwse fragmenten was overgeleverd en als zodanig eerder door Nutton was uitgegeven in de *CMG*-reeks (V. 3.2, Berlijn 1999). Nuttons werk was niet helemaal voor niets geweest: de door hem verzamelde fragmenten hielpen bij de constitutie van de Griekse tekst in Vlatadon, een door vocht aangetast, vaak moeilijk leesbaar handschrift. De nieuwe complete tekst, met een vertaling in het Frans, werd door Boudon-Millot en Pietrobelli in 2005 snel gepubliceerd

Problematische bewegingen (*De Motibus Dubiis*). Voor studies over geschriften die buiten Kühn's editie bleven, zie onder meer Nutton (2002).

⁷ Zie bijvoorbeeld de studies verzameld in Petit (ed., 2019).

in de *Revue des études grecques*.⁸ Hopelijk verschijnt binnenkort ook de editie door Gotthard Strohmaier van Galenus' in het Arabisch overgeleverde *Commentaar op Hippocrates' Luchten, wateren, plaatsen*.

3 Kennis en Wetenschap

Hoewel geleerden zoals Owsei Temkin⁹ en de reeds genoemde Philip de Lacy de vlam van de Galenus-studiën brandende hielden in de loop van de 20^e eeuw, was er onder classici en historici aanvankelijk meer belangstelling voor de oudere medische geschriften die bekend staan als het *Corpus Hippocraticum* dan voor Galenus. De belangstelling onder classici voor Griekse teksten uit de latere Oudheid was sowieso gering, vanwege allerlei vooroordelen over die periode als een van culturele neergang en in elk geval van minder belang dan de klassieke periode.

Een kentering kwam met een door Vivian Nutton in 1979 georganiseerd congres en de daaruit voortgekomen congresbundel: *Galen: Problems and Prospects* (Nutton 1981). De vooraanstaande historicus van de antieke filosofie Michael Frede publiceerde in deze bundel het baanbrekende artikel *Galen's Epistemology*. Galenus gold in het algemeen als een weinig origineel denker, een eclecticus (lange tijd een pejoratieve kwalificatie), die zich onthield van uitspraken over grote filosofische vraagstukken zoals God en de ziel – eigenlijk meer een pedant soort arts die zijn kennis van de filosofie etaleerde en daardoor hoogstens bruikbaar was als bron voor meer interessante eerdere denkers. Frede liet zien dat Galenus' filosofische positie kan worden begrepen als een reactie op de verdeeldheid onder de artsen uit zijn tijd, hetgeen tot uitdrukking kwam in het bestaan van verschillende, elkaar bestrijdende scholen. Het conflict tussen Rationalisten (of Dogmatici) en Empirici was vooral een *Methodenstreit* en draaide niet per se om verschillen van opvatting over de diagnose en behandeling van ziekten. Galenus zag veel nadelen aan deze situatie, omdat de aanhangers van de scholen of sekten een houding aannamen die de vooruitgang van de wetenschap (en de moraal) belemmerde: zij omarmden het gezagsprincipe en verdedigden, als een soort reflex, alles wat hun stichter of leider had beweerd. Veel geschilpunten betroffen dogma's die niet bewijsbaar waren en, volgens Galenus, ook niet nodig om te weten, vooral aan dogmatische kant: dit was te ver doorgevoerd, speculatief dogmatisme. Anderzijds

8 Ook toegankelijk via www.persee.fr/doc/reg_0035-2039_2005_num_118_1_4610.

9 Temkin (1973).

verschilde hij van mening met de Empirici waar zij anatomisch onderzoek afwezen, of het gebruik van logische, aan de filosofie ontleende methoden: zij gingen te ver in hun verwerping van alle theorievorming. Op grond van bepaalde aanwijzingen kan de menselijke geest (en vooral de geoefende, wetenschappelijke geest) gevolgtrekkingen maken over niet-waarneembare toestanden of oorzaken. Galenus komt zo tot een compromis waarbij zowel de rede of ratio (λόγος) als de ervaring (πειρα, ἐμπειρία) tezamen nodig zijn voor het vinden en bevestigen van waarheden. Hierbij speelt de rede vooral een belangrijke rol bij het methodisch vinden van waarheden, en de ervaring bij het toetsen en bevestigen van wat de rede ontdekt heeft. In de wetenschappelijke context heeft Galenus speciaal de ‘technische’ rede op het oog, dat wil zeggen logische methodes zoals de syllogistiek of de *diaereis* (begripsanalyse), en de ‘technische’ ervaring zoals anatomisch onderzoek en het anatomisch experiment. Galenus’ synthese maakte in feite de weg vrij voor geneeskunde als eenheidswetenschap.¹⁰

In het genoemde artikel toont Frede op overtuigende wijze aan dat Galenus’ houding jegens de medische scholen ook zijn positie in de filosofie heeft bepaald. Ook hier zien wij een poging om tot een onafhankelijke, *open-minded* selectie te komen op basis van zijn epistemologische principes, met name het samenspel tussen rede en ervaring. Dat betekent dat hij tot geen enkele bestaande school wilde behoren en speculatieve doctrines afwees, doctrines die de scholen verdeeld hielden, zoals die over het ontstaan van de wereld of het wezen van God, maar ook de substantie van de ziel. Fredes beschouwing wierp nieuw licht op Galenus, licht dat een nieuwe, interessante kant toonde. Galenus’ afkeer van metafysische speculatie was niet langer een reden om zijn filosofisch gehalte te geringschatten, maar maakte hem juist een opvallende en interessante speler op het filosofisch toneel van zijn tijd. Fredes studie bracht andere historici van de filosofie tot de studie van Galenus.

Het zou een vergissing zijn Galenus als een non- of anti-religieuze denker te zien; zijn gevoel voor de aan het menselijk weten gestelde grenzen bracht hem tot de overtuiging dat wij over God en de goden slechts twee dingen kunnen weten: *dat* zij bestaan en *dat* zij voorzienig zijn. In overeenstemming met de *Gebildetenreligion* van zijn tijd opereerde Galenus enerzijds met een alomvattende, scheppende God, wiens voorzienigheid onder meer blijkt uit het ontwerp en de schoonheid van de kosmos, inclusief het menselijk lichaam; anderzijds kon Galenus spreken over goden in het meervoud, als

10 Er waren meer medische scholen, zoals het Methodisme, die door hem krachtig werden bestreden, uiteindelijk met succes.

manifestaties van het ene goddelijke, en er een zeer persoonlijke verering van, en relatie met, Asclepius op na houden. De Platonische *Timaeus*, met zijn optimistische verhaal van de schepping van de wereld door een goede God (de ‘Demiurg’), maar ook dialogen zoals de *Phaedrus* waren daarbij een grote inspiratiebron.¹¹

De studie van de filosofische kant van Galenus’ denken richtte zich in de eerste fase op de bepaling van zijn verhouding tot de filosofische scholen van zijn tijd, met een door Frede geïnitieerde nadruk op epistemologische en wetenschapstheoretische aspecten. Zo bestudeerde Jonathan Barnes (1991) Galenus’ logica tegen de achtergrond van de relevante Aristotelische werken. Zijn leerling Jim Hankinson maakte eerst studie van Galenus’ oorzakenleer, maar breidde zijn gezichtsveld in hoog tempo uit over een veelheid aan filosofisch relevante aspecten van diens denken.¹² Hankinson mag dan ook gelden als een van de grootste kenners van Galenus’ werk, naast geleerden als Nutton, die zich meer richt op medische, sociale en biografische aspecten.

De Aristotelische wetenschapsleer hielp Galenus de twee kernbegrippen uit Fredes studie, de rede en de ervaring, te operationaliseren in het kader van een wetenschappelijke methode. Zo voorzag hij de geneeskunde van een stevig fundament. Aristoteles’ *Analytica* leverde hem een model van wetenschappelijke kennis als axiomatisch-deductief systeem, uitgaande van direct evidente, algemeen geaccepteerde (of althans acceptabele) definities en axioma’s.¹³ De conclusies van een dergelijk deductief bewijs moesten echter altijd weer aan de ervaring getoetst worden om hun houdbaarheid te bevestigen. Dit creëert een zekere spanning met Galenus’ vertrouwen in evidente, zekere uitgangspunten, die significant meer zijn (of zouden moeten zijn) dan aanpasbare werkhypothesen. Dezelfde spanning wordt voelbaar wanneer Galenus werd geconfronteerd met denkers die schijnbaar evidente principes loochenen, zoals Epicurus, die beweerde dat sommige fenomenen geen oorzaak hebben, wat indruist tegen het door Galenus en de meeste filosofen gehuldigde principe dat alles een oorzaak heeft. In zijn geschriften reageert Galenus hier steevast op door zulke tegenstanders van een morele fout te betichten: uit eerzucht of oneerlijkheid ontkennen zij wat in feite evident en onbetwifelbaar is. Het is een probleem waar

11 Vgl. Tieleman (2020).

12 Bijvoorbeeld in Hankinson 1988 en 1989.

13 Galenus wist uiteraard dat in de medische praktijk goede, beoogde resultaten niet gegarandeerd zijn; zie het artikel van Van der Eijk in dit themanummer. In feite heeft de geneeskunde twee kanten: de theoretische, wetenschappelijke kant (denk aan onderdelen als de fysiologie en de anatomie) en de praktische, feilbare, stochastische kant.

Geoffrey Lloyd (1996) op ingaat. Dit alles laat de Aristotelische achtergrond onverlet. Moraux wijdde dan ook een groot hoofdstuk aan Galenus in zijn geschiedenis van het Aristotelisme in de Oudheid, waarbij hij ook ingaat op Galenus' gebruik van Aristoteles' fysica (Moraux 1984).

Galenus combineerde zijn gebruik van Aristotelische logica en wetenschapsleer moeiteloos met een bewondering voor Plato, zoals ook de Platonisten uit zijn tijd Aristoteles' denken konden zien als uitwerking van wat in feite al bij Plato te vinden is, en dus geschikt als voorbereiding op de studie van Plato's werk. We wezen al op het belang van de *Timaeus* en de *Phaedrus* voor Galenus, maar hij was thuis in Plato's gehele werk, waarvan hij samenvattingen schreef die een sleutelrol vervulden bij het verbreiden van Plato's gedachtegoed in de latere Arabische wereld. Ook Galenus' relatie tot Plato en tot het Platonisme werden bestudeerd, onder andere door De Lacy (1972), Donini (1980), Chiaradonna (2009) en Tieleman (2020). Opvallend is dat Galenus Plato niet eert om diens voorstel dat de ziel onlichamelijk en onsterfelijk is (waarover Galenus meent niet zeker te kunnen zijn) en het postulaat van transcendenten ideeën niet lijkt te kennen als leerstuk, of althans aanname, van Plato (in overeenstemming met zijn afkeer van speculatieve metafysica). Wel volgt hij Plato door de driedeling van de ziel te omarmen en te verdedigen door haar van een anatomisch fundament te voorzien, wat neerkomt op het actualiseren van de *Timaeus* in het licht van latere medische wetenschap, vooral uit de Hellenistische tijd. Ook prijst hij Plato's methode van *diaeresis* en het onderscheiden van 'dingen die op elkaar lijken'.

Galenus bestrijdt de Stoa in de psychologie, maar daar waar de Stoa zich aansluit bij Hippocrates, Plato en Aristoteles, schroomt hij niet haar op te nemen in de grote traditie van goede filosofie en geneeskunde, die hij laat beginnen bij Hippocrates en Plato.¹⁴ Een voorbeeld is de leer van de vier elementen (aarde, water, vuur, lucht), die Galenus ook toeschrijft aan Hippocrates. Deze sprak weliswaar in termen van kwaliteiten, zoals het hete, maar bedoelde in feite elementen. In Hippocrates' tijd, zo betoogt Galenus, was het nog niet mogelijk dit op een meer gearticuleerde manier uit te drukken, waarbij duidelijk is dat het hete het formele aspect vormt op elementair niveau, naast het onderliggende, materiële. Hiermee beweert Galenus in feite dat Hippocrates anticipeerde op een Aristotelisch onderscheid (namelijk dat tussen de formele en materiële oorzaak) en in het licht daarvan mag worden geïnterpreteerd (Galenus zwijgt over het feit dat Plato

14 Over Galenus en de Stoa, zie Tieleman (1996; 2003); Gill (2010).

de elementen in de *Timaeus* analyseert in geometrische termen, dus op een kwantitatieve, niet-kwalitatieve manier).¹⁵

4 De menselijke natuur.

Andere historici hebben zich gericht op Galenus' geschriften en theorieën over de menselijke natuur: het wezen en de structuur van de ψυχή, de emoties en hun therapie – allemaal kwesties uit de filosofische traditie waarop Galenus ook medisch licht wil werpen. Een terugkerende vraag is hoe Galenus de Platonische driedeling van de ziel wist te combineren met medische inzichten van later datum, zoals de ontdekking van het zenuwstelsel. Het centrale zenuwstelsel (de hersenen) bevestigde Plato's intuïtie inzake de hersenen als de zetel van het verstand, tegen cardiocentrische theorieën, zoals die van Aristoteles en de meeste Stoïcijnen. Maar de anatomisch gefundeerde driedeling (rede ~ hersenen; wilskracht ~ hart; begeerte ~ lever) plaatste Galenus voor dringende vragen over de wijze waarop de drie delen communiceren op fysiologisch niveau: hoe worden zintuiglijke prikkels verwerkt en omgezet in een door de wil gestuurde handeling?¹⁶ Galenus' wetenschappelijk geactualiseerde versie van de Platonische driedeling vormde in elk geval de basis voor zijn ideeën over de oorzaak van emoties en hun therapie, een onderwerp dat hij ook tot de geneeskunde rekent: de geneeskunde beoogt immers het welzijn van de mens in al zijn facetten, fysiek en mentaal. Ook ideeën over morele vooruitgang en de morele deugden passen in dit kader. Zoals andere antieke denkers van Platonische snit zag Galenus de mens als een intermediair wezen, geplaatst tussen de materiële en de goddelijke wereld, maar met het vermogen zich van de eerste af te wenden en zich op de laatste te richten.¹⁷

Moraalfilosofie en geneeskunde komen ook samen bij Galenus' opvatting van de emoties, die zowel een cognitief als een fysiek element hebben. Onderzoekers hebben zich onder meer gericht op de vraag naar het onderscheid tussen (heftige) emotie en wat naar onze opvatting psychiatrische kwalen zijn, die om een medische behandeling vragen.¹⁸ Galenus heeft betrekkelijk veel over die laatste categorie geschreven. De meer alledaagse

15 Over Galenus en de filosofische traditie zie onder meer Tieleman (1996; 2003).

16 Zie onder meer Trompeter (2018).

17 Vgl. het Platonische doel van het leven, 'gelijkend aan God worden voor zover mogelijk'; vgl. Plato, *Theaetetus* 176a-b.

18 Vgl. Thumiger en Singer (2018); Devinant (2021).

emoties naar aanleiding van universeel-menselijke ervaringen, zoals het verlies van dierbaren, werden door hem behandeld met meer of minder aandacht voor fysieke oorzaken en behandelwijzen. Hij schreef ook morele traktaten, waarbij cognitieve therapie, zoals we die uit de filosofische traditie kennen, de boventoon voert. Het recent herontdekte *Het vermijden van smart* (zie hierboven) is hiervan een voorbeeld. Een op volledigheid gerichte studie van Galenus' ethiek is er nog niet, maar een monografie hierover is in voorbereiding.¹⁹

Emoties en psychiatrische aandoeningen roepen ook de vraag op naar de verhouding tussen ψυχή en lichaam, en daarmee naar het wezen of de substantie (οὐσία) van de ψυχή of ziel: lichamenlijk (want πνεῦμα), zoals de Stoa stelde, of onlichamelijk, zoals de Platonisten leerden? Galenus noemt het als een van de speculatieve kwesties die niet kunnen worden opgelost omdat er geen empirische toetsing mogelijk is. Het goede nieuws is dat men ook geen oplossing nodig heeft om een goed mens of een goede arts te zijn: de Voorzienigheid heeft bepaald dat wij *kunnen* weten wat *nodig* is om te weten. Toch keert hij telkens terug naar het vraagstuk van de ziel en haar relatie tot het lichaam, vooral in zijn late werk *De vermogens van de ziel volgen de mengverhoudingen van het lichaam* (*Quod Animi Mores Temperamenta Corporis Sequantur*). Daarin toont hij een voorkeur voor de opvatting dat de ziel de vorm van elk van de drie voornaamste organen van de Platonische driedeling (hersenen, hart en lever) is, waarbij vorm wordt opgevat als het mengsel van de elementaire kwaliteiten. We hebben hier dus te maken met een theorie waarin de Platonische psychologie wordt gecombineerd met de Aristotelische leer van de principes of oorzaken en in het bijzonder de formele en materiële oorzaak (zie ook hierboven). Dat Galenus zijn sceptische houding over de kwestie van de substantie van de ziel hier laat varen heeft onderzoekers hoofdbrekens bezorgd (in een van zijn laatste werken, *Mijn eigen opvattingen*, lijkt Galenus weer zijn oude, sceptische zelf op dit punt). Recentelijk benaderde Robert Vinkesteyn (toen medewerker van het Utrechtse Galenus-project) in een artikel en later in zijn dissertatie de kwestie vanuit het perspectief van Galenus' argumentatieve strategie in *De vermogens van de ziel volgen de mengverhoudingen van het lichaam* en de epistemische status die Galenus toekent aan sommige posities: hij kan deze *prefereren* als plausibel zonder zich te *committeren* als aan een onwrikbare waarheid (Vinkesteyn 2020a, 2020b). Dat laatste lijkt hier het geval te zijn inzake het wezen van de ziel. Verschillende filosofische thema's in Galenus' werk komen aan bod in de verzamelbanden van Barnes en

19 Trompeter, J. *Galen's Ethics* (werktitel), onderdeel van het Utrechtse Galenus-project.

Jouanna (2003), Gill, Whitmarsh en Wilkins (2009) en Adamson, Hansberger en Wilberding (2014). Deze illustreren de prominente rol die historici van de antieke wijsbegeerte hebben gespeeld in de revival van de Galenus-studies.

5 Geneeskunde: Theorie en Praktijk

Een medische invalshoek vinden wij in de overzichtswerken van Rudolph Siegel over Galenus' fysiologie (bijvoorbeeld Siegel 1968), die inmiddels enigszins verouderd zijn en sowieso gestempeld door het feit dat ze geschreven zijn door een arts zonder deskundigheid inzake de werkwijze van antieke auteurs zoals Galenus. Maar Siegel's boeken zijn nog steeds lezenswaardig en behoeden classici en historici voor (medische) blinde vlekken: de disciplines en hun vertegenwoordigers hebben elkaar nodig voor een vollediger begrip en om valkuilen te vermijden. In 2003 publiceerde Julius Rocca nochtans een monografie over Galenus' ideeën over het brein waarin anatomische expertise en kennis van de antieke context beter in balans zijn. Een ander deel van Galenus' fysiologie, de ademhaling, staat centraal in de monografie van Armelle Debru (1996). Een door Orly Lewis in Jeruzalem geleid onderzoeksproject richt zich juist op de antieke (inclusief Galenische) anatomie.²⁰ Het Utrechtse Galenus-project omvat ook een deelproject over Galenus' fysiologisch systeem, waarvan de resultaten in een monografie zullen worden gepubliceerd.²¹

Uiteraard omvatten medisch georiënteerde studies ook het perspectief van Galenus' relatie tot andere artsen en medische scholen, maar vooral tot Hippocrates, niet in de laatste plaats vanwege de commentaren die Galenus op vele Hippocratische werken schreef.²² In feite vormde Galenus het Hippocrates-beeld voor latere eeuwen: zo dominant was zijn interpretatie van wat Hippocratische geneeskunde is. Men kan denken aan de leer van de vier lichaamsvochten (zwarte en gele gal, bloed en slijm), maar ook aan ideeën hoe de goede arts in navolging van Hippocrates te werk gaat, wat aansluit bij het hedendaagse debat over de arts-patiënt-relatie.²³ Overigens is Galenus, zonder dat menigeen zich dat realiseert, van grote invloed geweest op hoe wij ons een goede arts voorstellen en wat wij van hem of haar verwachten: deskundig, maar ook empathisch en integer. Galenus

20 <https://orlylewis.huji.ac.il/about-project-o>.

21 Aistė Čelkytė, *The Unity of Physiology in the Works of Galen of Pergamum*.

22 Zie hierover Manetti en Roselli (1994).

23 Vgl. Petridou-Thumiger (2016).

benaderde de patiënt als geheel: de arts behandelt geen zieke organen maar mensen (wat hem kritisch maakte ten opzichte van medische specialisatie) en hij ziet de patiënt als individu, wiens constitutie verschilt van die van anderen, wat vraagt om een gepersonaliseerde aanpak. Patiënten blijken immers heel verschillend op dezelfde medicijnen of behandeling te reageren. Galenus baseerde zich hierbij op waarnemingen die wij tegenwoordig in verband brengen met genetische eigenschappen. Philip van der Eijk gaat elders in dit themanummer nader in op Galenus' klinische geneeskunde.

6 Persoon, leven en werk

Galenus spreekt vaak over zijn eigen ervaringen: zijn jeugd in Pergamon,²⁴ zijn ouders, studie en leermeesters, zijn positie als arts van de gladiatoren in Pergamon, zijn reizen en eerste jaren in Rome, zijn relaties met vrienden, collega's, patiënten, onder wie keizer Marcus Aurelius en leden van diens hofhouding, alles komt voorbij. Het gaat hier niet om de uitingen van iemand die nu eenmaal graag over zichzelf praat, en dan natuurlijk in positieve zin. De meeste van deze vertellingen hebben een bepaalde filosofische of medische boodschap, van de juiste methode tot een anatomisch punt of een kwestie van medische ethiek. Mede daardoor zijn ze ongetwijfeld meer of minder gestileerd.²⁵ Niettemin laat Galenus' biografie, en met name de eerste helft van zijn leven, zich goed reconstrueren, al zijn er ook (betekenisvolle?) stiltes, zoals over zijn jarenlange verblijf als medisch student in Alexandrië in de jaren 150, waarover we weinig meer te weten komen dan dat de Egyptische keuken verschrikkelijk was. Enkele studies van Nutton hebben hier pionierswerk geleverd, ook wat betreft de precieze chronologie van de gebeurtenissen (onder andere Nutton 1973). Voor een wat breder publiek verscheen een aardige bloemlezing van Paul Moraux, waarin een aantal passages met persoonlijke ervaringen van Galenus in Franse vertaling zijn samengebracht (Moraux 1985). Tegenwoordig kan

24 De kunstenaar Yadegar Asisi creëerde met hedendaagse audiovisuele middelen een 360 graden panorama van het antieke Pergamon ten tijde van het bezoek van keizer Hadrianus in 129 (toevallig ook het geboortjaar van Galenus). Dit kan in Berlijn bewonderd worden: www.smb.museum/museen-einrichtungen/pergamonmuseum-das-panorama/home. Het panorama biedt een levendige en onvergetelijke indruk van de toenmalige bloei van Galenus' geboorteplaats, waarnaar hij altijd, met een zekere heimwee, bleef verwijzen met de woorden $\pi\alpha\rho' \eta\mu\iota\nu$ ('bij ons'), ook toen hij al decennia lang in Rome woonde. Delen van het grote Zeus-altaar en andere objecten uit Pergamon zijn te bezichtigen in het Pergamon-Museum in Berlijn.

25 Vgl. Flemming (2000, Part III: Galen).

de in Galenus geïnteresseerde lezer kiezen uit enkele monografieën over zijn persoon, leven en werk. De Amerikaanse oud-historica Susan Mattern schreef een overzicht van zijn leven en werk met bijzonder aandacht voor Galenus' presentatie van zichzelf, ofwel de retorische kant van zijn autobiografische passages (Mattern 2013). Een iets traditionelere, maar zeer gedegen presentatie wordt geleverd door de reeds genoemde Franse classica en Galenus-expert Véronique Boudon-Millot (2012). Vorig jaar verscheen een kortere presentatie in het Engels van de hand van Nutton (2020). Uiteraard zijn deze presentaties van Galenus ook interessant omdat ze ons veel leren over de samenleving waarin hij opgroeide, onderwijs genoot, een loopbaan opbouwde en zijn successen behaalde. Ik zou hier ook de degelijke studie van Heinrich Schlange-Schöninghen willen noemen, die Galenus beschouwt in de context van de sociale en religieuze geschiedenis (Schlange-Schöninghen 2003). Wat het voor Galenus betekende om Griek te zijn in het Romeinse rijk is het thema van het hoofdstuk dat Simon Swain in zijn *Hellenism and Empire* aan hem wijdt (Swain 1996: 357–379). Anderen beschouwen Galenus' optreden in de context van de culturele beweging die Tweede Sofistiek wordt genoemd: Galenus was natuurlijk geen rondtrekkend redenaar, maar hij gaf, vooral aan het begin van zijn carrière, vaak spectaculaire anatomische demonstraties. Deze waren mede bedoeld om zijn publiek te overtuigen van zijn vakmanschap. Deze praktijk nodigt uit tot vergelijking met de voordrachtskunstenaars uit dezelfde periode.²⁶ Ook het geschreven woord was voor Galenus een middel om anderen niet slechts te informeren, maar ook te overtuigen. Galenus' literaire stijl, inclusief het retorisch aspect, staat centraal bij Petit (2018).²⁷

Het moge duidelijk zijn: Galenus' werk, door zijn omvang al een (nog steeds uitdagend) *mer à boire*, kent vele facetten: een breed scala van onderzoekers vindt hier uitdagend en dankbaar materiaal. De dagen van Kühn, met wie wij dit overzicht begonnen, liggen inmiddels ver achter ons: niet slechts in jaren, maar ook door alle nieuwe vragen die tegenwoordig worden gesteld aan Galenus' werk. Docenten in het voortgezet onderwijs zijn ongetwijfeld geïnteresseerd in Galenus' ideeën en methodes als gedreven docent, zoals hij zich in zijn werken zeker laat kennen. In dit themanummer gaat Clarine Rijpstra–van Daal dieper in op dit facet. En zo zijn er nog meer kanten, waarop hier niet uitvoerig kon worden ingegaan. Wie meer te weten wil

26 Zie bijvoorbeeld Bowersock (1969: 59–75: 'The Prestige of Galen'); Von Staden (1995; 1997). Op dit aspect gaat ook Vivian Nutton in zijn bijdrage aan dit themanummer (m.n. paragraaf 4).

27 Over dit aspect van Galenus' werk, zie ook Van der Eijk in dit themanummer met verdere verwijzingen.

komen kan dit overzicht niettemin beschouwen als zijn of haar springplank naar Galenus' werk en het daaraan gewijde onderzoek.

Bibliografie

- Adamson, P., R. Hansberger en J. Wilberding (eds). 2014. *Philosophical Themes in Galen*, London.
- Barnes, J. 1991. 'Galen on Logic and Therapy', in F. Kudlien en R. Düring (eds), *Galen's method of Healing*, Leiden.
- Barnes J. en J. Jouanna (eds). 2003. *Entretiens sur l'antiquité classique XLIX. Galien et la philosophie*, Genève.
- Boudon-Millot, V. 2007. 'Un traité de Galien miraculeusement retrouvé, le "Sur l'inutilité de se chagriner". Texte grecque et traduction française', in V. Boudon-Millot, A. Guardasole en C. Magdelaine (eds), *La science médicale antique. Nouveaux regards. Études réunies en l'honneur de Jacques Jouanna*, Parijs, 73-124.
- Boudon-Millot, V. 2012. *Galien de Pergame. Un médecin Grec à Rome*, Parijs.
- Boudon-Millot, V. en A. Pietrobelli. 2005. 'Galien ressuscité. Édition princeps du texte Grec du *De propriis placitis*', *Revue des études grecques* 118, 168-213.
- Boudon-Millot, J. Jouanna en A. Pietrobelli. 2010. *Galien Tome IV. Ne pas se chagriner*, Parijs.
- Bowersock, G. W. 1969 *Greek Sophists in the Roman Empire*, Oxford.
- Chiaradonna, R. 2009. 'Galen and Middle Platonism', in C. J. Gill, T. Whitmarsh en J. Wilkins (eds), 243-260.
- Debru, A. 1996. *Le corps respirant. La pensée physiologique chez Galien*, Leiden.
- De Lacy, P. 1972. 'Galen's Platonism', *American Journal of Philology* 93, 27-39.
- Devinant, J. 2021. *Les troubles psychiques selon Galien. Étude d'un système de pensée*, Parijs.
- Donini, P. L. 1980. 'Motivi filosofici in Galeno', *La parola del passato* 35, 333-370.
- Flemming, R. 2000. *Medicine and the Making of Roman Women. Gender, nature, and authority from Celsus to Galen*, Oxford.
- Frede, M. 1981. 'On Galen's Epistemology', in V. Nutton (ed.), 65-86; herdrukt in *Essays in Ancient Philosophy*, Oxford, 279-298.
- Gill, C. J. 2010. *Naturalistic Psychology in Galen and Stoicism*, Oxford.
- Gill, C. J., T. Whitmarsh en J. Wilkins (eds). 2009. *Galen and the World of Knowledge*, Cambridge, 282-299.
- Hankinson, R. J. 1988. 'Galen Explains the Elephant', in M. Matthen en B. Linsky (eds), *Philosophy and Biology. Canadian Journal of Philosophy*, 135-157.
- Hankinson, R. J. 1989. 'Galen and the Best of All Possible Worlds', *Classical Quarterly* 39, 200-227.

- Hankinson, R. J. (ed.). 2008. *The Cambridge Companion to Galen*, Cambridge.
- Lloyd, G. E. R. 1996. 'Theories and Practices of Demonstration in Galen', in M. Frede en G. Striker (eds), *Rationality in Greek Thought*, Oxford, 255-278; herdrukt in *Principles and Practices in Ancient Greek and Chinese Science*, Aldershot, 255-277.
- Manetti, D. en A. Roselli. 1994. 'Galeno Commentatore di Ippocrate', *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II*, 37.2, 1528-1635.
- Mattern, S. P. 2013. *The Prince of Medicine. Galen in the Roman Empire*, Oxford.
- Moraux, P. 1984. *Der Aristotelismus bei den Griechen von Andronikos bis Alexander von Aphrodisias. 2. Band: der Aristotelismus im I. und II. Jh. n. Chr.*, Berlijn.
- Moraux, P. 1985. *Galien de Pergame. Souvenirs d'un médecin*, Parijs.
- Nutton, V. 1973. 'The Chronology of Galen's Early Career', *Classical Quarterly* 23, 158-171.
- Nutton, V. (ed.). 1981. *Galen. Problems and prospects. A Collection of Papers Submitted at the 1979 Cambridge Conference*, Cambridge.
- Nutton, V. 2002. 'In defence of Kühn', in V. Nutton (ed.), *The Unknown Galen*, Londen, 1-8.
- Nutton, V. 2020. *Galen. A thinking doctor in Imperial Rome*, Londen.
- Petit, C. 2018. *Galien de Pergame ou la rhétorique de la Providence. Médecine, littérature et pouvoir à Rome*, Leiden-Boston.
- Petit, C. (ed.). 2019. *Galen's De Indolentia in Context. A tale of resilience*, Leiden.
- Petridou, G. en C. Thumiger (eds). 2016. *Homo patiens. Approaches to the patient in the ancient world*, Leiden.
- Rocca, J. 2003. *Galen on the Brain. Anatomical knowledge and physiological speculation in the second century A.D.*, Leiden.
- Schlange-Schöningen, H. 2003. *Die römische Gesellschaft bei Galen*, Berlijn.
- Siegel, R. 1968. *Galen's System of Physiology and Medicine: An Analysis of his Doctrines and Observations on Bloodflow, Respiration, Humors and Internal Diseases*, Basel-New York.
- Singer, P. (ed.). 2013. *Galen. Psychological Writings*, with contributions by D. Davies and V. Nutton, Cambridge Galen Translations, Cambridge.
- Singer, P. en P. van der Eijk. 2018. *Galen. Works on Human Nature, Volume I: Mixtures (De Temperamentis)*, Cambridge.
- Staden, H. von. 1995. 'Anatomy as Rhetoric. Galen on Dissection and Persuasion', *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 50, 47-66.
- Staden, H. von. 1997. 'Galen and the "Second Sophistic"', in R. Sorabji (ed.), *Aristotle and After*, Londen 33-54.
- Temkin, O. 1973. *Galenism. Rise and decline of a medical philosophy*, Ithaca en London.
- Thumiger, C. en P. Singer (eds). 2018. *Mental Illness in Ancient Medicine. From Celsus to Paul of Aegina*, Leiden.

- Tieleman, T. 1996. *Galen and Chrysippus On the Soul. Argument and refutation in the De Placitis Books II and III*, Leiden-Boston.
- Tieleman, T. 2003. *Chrysippus' On Affections. Reconstruction and interpretation*, Leiden en Boston.
- Tieleman, T. L. 2020. 'Galen's Self-Understanding and the Platonic *Phaedrus*', in S. Delcomminette, P. D'Hoine en M.-A. Gavray (eds), *The Reception of Plato's Phaedrus from Antiquity to the Renaissance*, Berlijn, 25-39.
- Trompeter, J. 2018. 'The Actions of Spirit and Appetite. Voluntary motion in Galen', *Phronesis* 63, 176-207.
- Vinkesteijn, R. 2020a. 'Mixing Body and Soul. Galen on the substance of the soul in QAM and De Propriis Placitis', *Phronesis* 64, 224-246.
- Vinkesteijn, R. 2020b. *Philosophical Perspectives on Galen of Pergamum: Four Case-Studies on Human Nature and the Relation Between Body and Soul*, Diss. Utrecht.

Over de auteur

Teun Tieleman is hoogleraar Antieke Filosofie en Geneeskunde aan de Universiteit Utrecht. Zijn onderzoek richt zich voornamelijk op Galenus en het Stoïcisme, op de wisselwerking tussen filosofie en geneeskunde en op de psychologie van de emoties in de Oudheid. Hij leidt het door NWO gesubsidieerde project *Human Nature: Medical and Philosophical Perspectives in the Work of Galen of Pergamum* (2015-2021) en is (mede-)trekker van het 'Zwaartekracht'-onderzoeksprogramma *Anchoring Innovation* (2018-2028). Andere interesses zijn de verhouding tussen geneeskunde en religie en met name het vroege Christendom.